

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING NUTQ RIVOJLANISHI VA UNI RAG‘BATLANTIRISH USULLARI

Izaitullayeva Lazokat Eshimbayevna

Angren universiteti Pedagogika va psixologiya kafedrasi v.b dotsenti

Nizamova Nilufar Madazim qizi

Angren universiteti Maktabgacha ta’lim yo’nalishi-107 guruh talabasi

Annotatsiya: Ushbu ilmiy maqolada maktabgacha yoshdagi bolalar nutqining rivojlanish xususiyatlari, nutq taraqqiyotiga ta’sir etuvchi omillar hamda uni rag‘batlantirishning samarali usullari yoritiladi. Bola nutqi ilk yillarda juda tez sur’atda shakllanadi va bu jarayonda oilaviy muloqot, o‘yin, kitob o‘qib berish, qo‘shiq va she’rlar, savol-javob, rolli faoliyat hamda boy til muhiti muhim o‘rin tutadi. Tadqiqotga tayangan xalqaro manbalar shuni ko‘rsatadiki, erta bolalik davridagi responsive caregiving, ya’ni bolaning ishora va ehtiyojlariga sezgir javob berish, shuningdek gaplashish, kuylash va o‘ynash kabi faoliyatlar nutq va umumiy rivojlanish uchun asos yaratadi.

Kalit so‘zlar: maktabgacha yosh, nutq rivojlanishi, til muhiti, o‘yin, muloqot, lug‘at boyligi.

Maktabgacha yosh davri bola rivojlanishining eng muhim bosqichlaridan biri bo‘lib, aynan shu davrda nutq, tafakkur, xotira, idrok va ijtimoiy muloqot jadal shakllanadi. UNICEF ma’lumotiga ko‘ra, hayotning dastlabki yillarida bola miyasi nihoyatda tez rivojlanadi va ilk tajribalar keyingi o‘qish, xulq va sog‘lom rivojlanish uchun poydevor bo‘lib xizmat qiladi. Shu sababli erta yoshda bola bilan gaplashish, kuylash, o‘ynash va unga o‘rganish imkoniyatlarini yaratish nutq taraqqiyoti uchun alohida ahamiyatga ega.

Nutq rivojlanishi faqat alohida so‘zlarni yod olish bilan cheklanmaydi. U bolaning atrofdagilarni tushunishi, o‘z fikrini ifodalashi, savol berishi, voqealarni izchil bayon qilishi, tovushlarni to‘g‘ri talaffuz qilishi va ijtimoiy vaziyatlarda til vositalaridan foydalanish qobiliyatini ham o‘z ichiga oladi. NAEYC ta’kidlaganidek, o‘yinli va bolaga yo‘naltirilgan ta’lim muhiti akademik tilni, tushunchaviy rivojlanishni va ongli o‘rganishni qo‘llab-quvvatlaydi.

Nutq rivojlanishining mazmuni va bosqichlari

Maktabgacha yoshdagi bola nutqi odatda tushunish nutqi va faol nutqning birgalikdagi taraqqiyoti asosida rivojlanadi. ASHA ma’lumotlariga ko‘ra, 2–3 yosh oralig‘ida bolalar ko‘proq so‘z birikmalaridan foydalana boshlaydi, “nega” va “qanday” kabi savollarni beradi, ayrim ko‘plik va fe’l shakllarini qo‘llaydi hamda nutqi asta-sekin ravshanlashib boradi. Shu bilan birga, har bir bola

individual rivojlanadi va ayrim ko'nikmalar turli vaqtda shakllanishi mumkin.

3–4 yoshga kelib bolalar predmetlarni taqqoslash, kitob yoki video asosida kichik voqeani aytib berish, joylashuvni ifodalovchi so'zlardan foydalanish, “o'qiyotgandek” harakat qilish va hikoyani qayta so'zlashga yaqinlashadi. 4–5 yoshda esa gaplar grammatik jihatdan murakkablashadi, hikoya qilishda qahramon, voqea joyi va bog'lovchi birliklardan foydalanish kuchayadi, vaqt va makonni ifodalovchi so'zlar aniqroq qo'llanadi, nutq ko'pchilik suhbatdoshlar uchun tushunarli bo'lib boradi.

Demak, maktabgacha yosh davrida nutq rivoji lug'at boyligining ortishi, grammatik shakllarning paydo bo'lishi, bog'lanishli nutqning shakllanishi, fonetik talaffuzning takomillashuvi va kommunikativ faollikning kengayishi orqali namoyon bo'ladi. Bu jarayon tabiiy ravishda kechadi, ammo uning sifati bolaning yashayotgan til muhiti va kattalar bilan muloqot sifati bilan chambarchas bog'liq.

Nutq rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillar

Nutq taraqqiyotiga ta'sir qiluvchi eng muhim omillardan biri responsive caregiving, ya'ni bolaning tovushlari, ishoralari, savollari va qiziqishlariga o'z vaqtida va mazmunli javob berishdir. WHO erta bolalik bo'yicha tavsiyalarida oilaning mehrliligi, sezgir va rivojlantiruvchi parvarishi, ayniqsa hayotning dastlabki yillarida, bola rivojlanishi uchun zarur ekanini qayd etiladi. UNICEF ham bolaning rivojlanayotgan miyasi uchun gaplashish, kuylash va o'ynash kabi kundalik faoliyatlar muhim stimullar ekanini ta'kidlaydi.

Ikkinchi muhim omil bu tilga boy muhitdir. Bola qancha ko'p eshitsa, ko'rsa, suhbatda qatnashsa va savollariga javob olsa, uning lug'ati, grammatik sezgirlik va muloqotga kirishish ehtiyoji shuncha kuchli rivojlanadi. NAEYC manbalarida kattalar tomonidan mahorat bilan qo'llab-quvvatlangan o'yinli o'rganish bolalarning akademik tilini va tushunchaviy rivojlanishini kuchaytirishi ko'rsatiladi.

Uchinchi omil sifatida kitob, rasm, qo'shiq, she'r, ertak va rolli o'yinlar alohida o'rin tutadi. Ovoz chiqarib o'qib berish bolada lug'at va dunyo haqidagi bilimni oshiradi, savol-javob va izohlar esa nutqiy faollikni kuchaytiradi. NAEYCning o'qib berish haqidagi materialida aynan shu faoliyat bolalar bilan “serve-and-return” tipidagi muloqotni kuchaytirishi, ya'ni bola ishorasi va javobiga kattalarning til orqali faol munosabat bildirishini qo'llab-quvvatlashi qayd etilgan.

Nutqni rag'batlantirish usullari

Nutqni rivojlantirishning eng tabiiy usuli bolaning kundalik hayotini muloqotga aylantirishdir. Katta yoshdagilar bola bilan kiyintirish, sayr qilish, ovqatlanish, o'yinchoq yig'ish, rasm chizish kabi oddiy holatlarda ham suhbatlashishi kerak. ASHA tavsiyalariga ko'ra, bola bilan aniq va ravshan

gapirish, uning aytganini takrorlab kengaytirish va nutqiga javob berish juda samarali usuldir. Masalan, bola “gul” desa, katta “ha, bu qizil va chiroyli gul” tarzida javob berishi lug‘at va gap tuzilishini boyitadi.

Savol-javob usuli ham katta samara beradi. Biroq bu savollar faqat “ha” yoki “yo‘q” javobini emas, balki tanlash, izohlash va fikrlashni talab qilishi lozim. ASHA 2–3 yoshdagi bolalarda “sut xohlaysanmi?” o‘rniga “sut ichasanmi yoki suvmi?” kabi tanlovli savollar berishni tavsiya qiladi. Bunday yondashuv bolaning faol javob qaytarishiga, so‘z tanlashiga va mustaqil ifoda ko‘nikmasiga yordam beradi.

Kitob o‘qib berish nutqni rag‘batlantirishning eng kuchli vositalaridan biridir. Bolaga kitobni shunchaki o‘qib berish emas, balki rasmlar haqida gaplashish, qahramonlarni nomlash, “keyin nima bo‘ladi?”, “senga qaysi qismi yoqdi?” kabi savollar berish muhimdir. NAEYC ma‘lumotiga ko‘ra, o‘qib berish lug‘at boyligini va mazmunni tushunishni rivojlantiradi, kitobning mazmunini suhbatga aylantirish esa keyingi savodxonlik uchun zamin yaratadi.

Qo‘shiq, tez aytish, sanamalar, barmoq o‘yinlari va qofiyali she‘rlar fonologik sezgirlikni rivojlantiradi. ASHA tavsiyalarida qo‘shiq kuylash, nursery rhyme va finger games bolaga til ritmi va tovush tuzilishini his qilishga yordam berishi aytiladi. Bu usullar nafaqat talaffuz, balki eshitish diqqatini ham kuchaytiradi.

Rolli o‘yinlar va sahnalashtirish usuli bog‘lanishli nutqni rivojlantirishda ayniqsa samaralidir. “Do‘kon”, “shifokor”, “oila”, “bog‘cha”, “mehmon keldi” kabi syujetlarda bola ijtimoiy rollarni bajarish bilan birga, dialog quradi, hikoya tuzadi, savol beradi, javob qaytaradi va vaziyatga mos so‘zlarni tanlaydi. ASHA 3–4 va 4–5 yoshda kundalik faoliyatlarni rolli o‘ynash, hikoyani qayta aytish va obrazlarni gapirtirishni tavsiya qiladi.

Rasmi materiallar va predmetli faoliyat ham samarali vositadir. Tanish narsalarni toifalarga ajratish, suratlar asosida hikoya tuzish, “nima ortiqcha?”, “bu nimaga kerak?” kabi topshiriqlar so‘z boyligini, umumlashtirishni va semantik bog‘lanishlarni kuchaytiradi. ASHA tavsiyalarida suratlarni guruhlariga ajratish, tanish predmetlar haqida gapirish va oilaviy rasmlar asosida voqeani izohlash nutqni rag‘batlantirish uchun foydali ekani ko‘rsatilgan.

Ko‘p tilli muhitda tarbiyalanayotgan bolalarda ham asosiy qoida o‘zgarmaydi: kattalar bola bilan o‘zlari eng erkin va boy ifoda qila oladigan tilda muloqot qilishi kerak. ASHA manbalarida uyda bir nechta tildan foydalanish bolaning keyinchalik boshqa tilni o‘rganishiga to‘sqinlik qilmasligi, kod almashishi esa ko‘p tillilikning odatiy holatlaridan biri ekani qayd etilgan.

Pedagog va ota-onalarning roli

Maktabgacha ta‘lim tashkilotida tarbiyachi nutq rivojlantirish ishini faqat

maxsus mashg'ulot bilan cheklab qo'ymasligi kerak. Tilni rivojlantirish ertalabki suhbat, erkin o'yin, mashg'ulot, sayr, ovqatlanish va yakuniy tahlil kabi kun tartibining barcha qismlariga singdirilishi lozim. NAEYC pozitsiyasiga ko'ra, bolaga tanlov, faollik va o'yin orqali o'rganish imkonini beruvchi muhit chuqurroq o'rganish va til rivoji uchun qulay sharoit yaratadi.

Oilada esa ota-ona bolaning birinchi va eng muhim suhbatdoshi hisoblanadi. Bolaning so'zini bo'lmaslik, diqqat bilan tinglash, savollariga javob berish, u bilan kun davomida turli mavzularda gaplashish va muvaffaqiyatlarini rag'batlantirish nutqiy ishonchni oshiradi. UNICEF va WHO manbalari bunday mehrli va sezgir muloqot erta rivojlanishning tayanch omillaridan biri ekanini tasdiqlaydi.

Xulosa qilib aytganda, maktabgacha yoshdagi bolalarning nutq rivojlanishi biologik yetilish bilan bir qatorda ijtimoiy-madaniy muhit, oila va ta'limiy ta'sirlar natijasida shakllanadi. Nutqni rag'batlantirishning eng samarali yo'llari sifatida kundalik muloqot, ravshan nutq namunasi, savol-javob, kitob o'qib berish, qo'shiq va she'rlar, rolli o'yinlar, rasm va hikoya asosidagi topshiriqlarni ko'rsatish mumkin. Mazkur usullar bolada lug'at boyligi, grammatik tuzilma, bog'lanishli nutq, talaffuz va ijtimoiy muloqot ko'nikmalarini izchil rivojlantiradi. Agar bola o'z yoshiga xos ko'plab nutqiy belgilarni egallamayotgan bo'lsa, ASHA tavsiyasiga ko'ra, mutaxassis baholashi zarur bo'lishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. World Health Organization. *Improving early childhood development: WHO guideline*. 2020.
2. UNICEF. *Early childhood development*.
3. National Association for the Education of Young Children. *Principles of Child Development and Learning and Implications That Inform Practice*.
4. American Speech-Language-Hearing Association. *Communication Milestones: 2 to 3 Years*.
5. American Speech-Language-Hearing Association. *Communication Milestones: 3 to 4 Years*.